

УДК 159.923.2

Зоряна Адамська

СУБ'ЄКТНІСТЬ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті висвітлюються деякі аспекти професійно-особистісного становлення майбутніх психологів: внутрішня учбово-професійна мотивація, сенсожиттєві орієнтації, самоактуалізація, інтернальність, відповідальність, рефлексивність, загальне самоставлення та автономність в учбово-професійній діяльності. Визначається місце суб'єктності в системі професійно значущих якостей майбутнього психолога.

Ключові слова: професійно-особистісне становлення, суб'єктність майбутніх психологів, суб'єктні якості.

Професійне становлення психолога повинно супроводжуватися його особистісним і духовним зростанням. Адже у своїй майбутній діяльності він матиме справу з суб'єктивною реальністю іншої людини. Самоаналіз досвіду роботи й досвіду спілкування з іншою людиною повинні слугувати стимулом не тільки для удосконалення професійних умінь, але й для саморозвитку, який є запорукою успішності майбутньої професійної діяльності. Отож, поряд із формуванням у студентів-психологів відповідних здібностей, професійно значущих якостей особливої ваги в сучасних дослідженнях набуває розвиток їх творчості, здатності усвідомити завдання і цінності саморозвитку своєї особистості, створення власного образу світу. У цьому контексті наявність позиції суб'єкта життя набуває особливого значення.

Узагальнюючи низку досліджень (О.А. Білобрикіна, О.Ф. Бондаренко, С.Л. Братченко, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель та ін.), можна визначити, що розвиток особистості майбутнього психолога в процесі навчання у виші відбувається за кількома напрямками:

- поглиблюється професійна спрямованість, розвиваються необхідні здібності;
- удосконалюються, "професіоналізуються" психічні процеси, стани, досвід;
- розвивається почуття обов'язку, відповідальність за успіх професійної діяльності, більш рельєфно виступає індивідуальність;
- зростають домагання особистості студента в галузі майбутньої професії;
- на основі інтенсивної передачі соціального та професійного досвіду і формування необхідних якостей зростають загальна зрілість і стійкість;
- підвищується питома вага самовиховання студента у формуванні якостей, досвіду, необхідних йому як майбутньому психологу;
- розвивається професійна самостійність і готовність до майбутньої практичної діяльності.

Таким чином, психічний розвиток особистості студента – це діалектичний процес виникнення і розв'язання суперечностей, переходу зовнішнього у внутрішнє, саморуку та активної самозміни. На підставі цього можна стверджувати, що основоположною, визначальною властивістю, завдяки якій стає зрозумілішою сутнісна логіка особистісного розвитку та професійного становлення майбутнього психолога, є суб'єктність.

Саме тому **метою** статті стало дослідження особливостей розвитку суб'єктності як важливої складової системи професійно значущих якостей майбутніх психологів.

Формування, розвиток та ефективна реалізація особистісних характеристик, які визначають структуру професійно значущих якостей майбутнього психолога, зумовлені позитивною мотивацією суб'єкта учбово-професійної діяльності. У вітчизняній психології дослідження проблем мотивації здійснювалися Є.П. Ільїним, А.О. Реаном, В.О. Якуніним та ін. Провідні учбові мотиви студентів вивчалися у дослідженнях М.В. Вовчик-Блакитної, А.К. Маркової, Г.А. Мухіної, А.М. Печнікова, Ф.М. Рахматуліної. Динаміку змін мотивів творчих досягнень студентів-психологів аналізував Р.С. Вайсман. Зокрема, розглядаючи мотивацію учіння, А.К. Маркова підкреслює ієрархічність її будови, до якої входять: потреба в навчанні, зміст навчання, мотиви навчання, мета, емоції, ставлення та інтерес. У дослідженнях А.К. Маркової, П.М. Якобсона, Т.О. Матіс, О.Б. Орлова встановлено, що учбова мотивація характеризується та визначається: 1) самою освітньою системою, освітньою установою; 2) організацією освітнього процесу; 3) суб'єктними особливостями того, хто навчається; 4) суб'єктними особливостями педагога і, насамперед, системи його ставлення до учня, до справи; 5) специфікою навчального предмета [4].

Низка дослідників у системі учбових мотивів виокремлює внутрішні та зовнішні мотиви, залежно від того, чи закладений мотив у самому процесі діяльності (П.Я. Гальперін, В.Ф. Моргун, П.М. Якобсон). До внутрішніх мотивів, пов'язаних зі змістом учбово-професійної діяльності та її виконанням, належать такі, як власний розвиток у процесі навчання, співдія разом з іншими і для інших, пізнання нового. Зовнішні мотиви навчання: процес навчання як звичне функціонування, навчання заради лідерства та престижу, прагнення опинитися в центрі уваги. Ці мотиви можуть мати помітний негативний вплив на характер і результати навчального процесу. Важливим критерієм розвитку майбутнього психолога є рівень професійної мотивації – сукупність учбово-професійних, сутнісно значущих для особистості мотивів, які ґрунтуються на стійкому інтересі студента до майбутньої професії і визначаються спрямованістю на оволодіння професією та готовністю до неї, що проявляються у провідній діяльності – "стати висококваліфікованим спеціалістом", "забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності".

З точки зору аналізу суб'єктності, внутрішні механізми мотивації

можуть бути представлені через внутрішній локус контролю. Як зазначають О.О. Бодальов, В.В. Столін, "якість особистості, яка отримала назву локус контролю – це одна з найважливіших інтегральних характеристик самосвідомості, яка пов'язує почуття відповідальності, готовність до активності і переживання Я" [2, с.278]. Локус контролю тісно пов'язаний з багатьма іншими психічними властивостями особистості. Дослідження підтверджують, що люди з домінуючим інтернальним локусом контролю відрізняються підвищеним почуттям соціальної відповідальності, вищим рівнем усвідомленості життя. У них сильніше виражені риси товариськості, відвертості, самоконтролю, прийняття свого Я, емоційної стійкості. Для екстернального локусу контролю, навпаки, властиві підозрілість, тривожність, конформність, догматизм, авторитарність, безпринципність і агресивність. Інтернальність є надзвичайно важливою для успішної професійної діяльності психолога і вказує на впевненість у собі, наполегливість та послідовність у досягненні мети, схильність до самоаналізу, врівноваженість, доброзичливість, незалежність, тобто схильність до суб'єктної поведінки.

Інтернальність як особистісна якість тісно пов'язана з прийняттям людиною відповідальності за здійснений вибір, за власні вчинки. Досліджуючи проблему відповідальності, психологи І.Д. Бех, Т.Г. Гаєва, С.Б. Єлканов, А.В. Лопуховська, Т.В. Морозкіна, А.П. Растігаєв, М.В. Савчин вважають, що вона є характеристикою ставлення особистості до людей, і визначають її як системну якість, завдяки якій людина стає здатною усвідомлювати віддалені наслідки своїх вчинків, у неї розвивається висока сензитивність до моральних ситуацій. Так, М.В. Савчин визначає відповідальність як цілісну якість людини, в якій інтегровані її духовні, соціально-психологічні та психофізичні функції, що забезпечують реалізацію у поведінці необхідного, належного та інтенційного: "Відповідальність тісно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів її досягнення. Вона пов'язана з вибором зовнішніх (у світі) і внутрішніх (у самій особистості) потенційних можливостей поведінки в конкретній ситуації. Тільки завдяки оптимальному співвідношенню свободи й відповідальності людина з багатогранних можливостей власного буття реалізує лише одну-єдину – і тим самим зумовлює власну життєдіяльність" [8, с.51].

К.О. Абульханова-Славська називає відповідальність максимальним вираженням суб'єктної позиції в діяльності і розуміє під нею "добровільне взяття людиною на себе гарантій забезпечення умов її здійснення, гарантій за рівень якості діяльності, гарантій за її результат, готовність відповідати за будь-які наслідки" [1, с.47]. Суб'єкт відповідальності сам уводить критерії, за якими обмежує поле своєї активності та здійснює контроль. Особистість проявляє готовність до самостійного досягнення результату, який вона гарантує за будь-яких умов. Відповідальність – забезпечення самою особистістю і способу дії

(спілкування), і результату своїми силами при встановленому нею рівні складності діяльності і часі досягнення результату, при будь-яких несподіванках, труднощах тощо. Як стверджує В.О. Татенко, "саме в екзистенціальному переживанні необхідності "втілення" сутнісного в собі, у покладанні на себе певної відповідальності за самоздійснення і реалізацію цього відповідального переживання у вчинку починає стверджувати себе зріла суб'єктність" [12, с. 26].

Особистісні характеристики спеціаліста дійсно набудуть статусу професійно значущих якостей, якщо він буде вільний у ситуації вибору і здатний прийняти відповідальність за свою діяльність. Тому досить актуальним сьогодні стає вивчення майбутнього психолога не стільки як носія професійних якостей і здібностей, скільки як суб'єкта, відповідального за їх формування та застосування (Т.В. Артем'єва, О.Г. Асмолов, О.Ф. Бондаренко, С.Л. Братченко, І.В. Вачков, О.М. Волкова, І.Б. Гріншпун, І.В. Дубровіна, З.С. Карпенко, Р. Кочюнас, Л.М. Мігіна, Г.К. Радчук, М.В. Савчин, В.Е. Чудновський та ін.).

Важливе значення у становленні особистості майбутнього психолога має осмислене ставлення до себе в контексті учбово-професійної діяльності і його ставлення до самої діяльності у цілісному контексті життя. На думку О.М. Леонтьєва, специфіка періоду професійного становлення майбутнього фахівця полягає в тому, що розвиток особистості суб'єкта діяльності тут відбувається у формі смислової перебудови свідомості. Відповідно, в ході учбово-професійної діяльності засвоюваний студентами матеріал стає не тільки знанням, але й набуває адекватного особистісного смислу для студента, внутрішньо мотивує його діяльність [3].

А.В. Серій відзначає, що під час навчання у вищому навчальному закладі, яке є життєвою ситуацією особистісного і професійного самовизначення, для молодшої людини найбільш актуальним стає сенс власної діяльності, а особливо сенс майбутньої професійної діяльності, яка є центральним компонентом у виборі життєвої стратегії [11].

Взаємозв'язок між сенсожиттєвою проблематикою та професійним становленням підтверджують дослідження Д.Б. Богоявленської, О.О. Бодальова, Л.А. Джалагонії, Д.Н. Завалшиної, Н.В. Кузьміної, Т.В. Максимової, Є.А. Максимової, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.Е. Чудновського, згідно з якими включення професійної діяльності в систему сенсожиттєвих орієнтацій забезпечує об'єктивно високу ефективність праці, творчий підхід до виконання своїх обов'язків, орієнтацію на досягнення та самовдосконалення, а також суб'єктивне позитивне ціннісно-смісловне, а у найвищому варіанті прояву – сенсожиттєве ставлення до професії, яке виявляється у переживанні професійного покликання, задоволеності професійною самореалізацією та процесом фахової підготовки, високій мотиваційній готовності до майбутньої професійної діяльності.

Низка дослідників (Г.С. Абрамова, М.В. Бадалова, Р.В. Овчарова, Н.І. Пов'якель та ін.) серед найбільш важливих професійних складових

особистості психолога виокремлює рефлексивність. Так, Н.І. Пов'якель зазначає, що рефлексивні компоненти самосвідомості майбутнього спеціаліста є невід'ємною складовою професійної готовності до діяльності в галузі практичної психології, оскільки вони не тільки спрямовують процес мислення і прийняття рішення, але й забезпечують регулювання і саморегулювання діяльності та поведінки, збереження психофізичного й енергетичного потенціалу фахівця. Такий підхід дозволяє розглядати професійну рефлексію як "регулюючий і стабілізуючий балансовий механізм у діяльності практичного психолога" [6].

М.В. Бадалова розглядає рефлексивність майбутніх психологів як системну категорію, яка складається з двох взаємопов'язаних підсистем:

1. Сукупність уявлень спеціаліста про особливості ефективної професійної діяльності: наявність індивідуальної узагальненої теорії, на основі якої створюється і розвивається власна концепція психологічної допомоги, теоретична сензитивність – відкритість новому теоретичному знанню, соціабельність, прийняття своєї недосконалості і шляхи подальшого професійного розвитку, система професійних цінностей, яка враховує, зокрема, етичний кодекс практичного психолога, прийняття труднощів та суперечностей різних сторін професійної діяльності як стимулу для подальшого розвитку, здатність вийти за межі безперервного потоку професійної діяльності з метою побачити свою працю загалом.

2. Сукупність уявлень про себе як суб'єкта професійної діяльності, наявність професійно значущих особистісних якостей, міри їх сформованості, визначення способів їх розвитку і корекції [2].

Для становлення високопрофесійного фахівця-психолога важливою є робота над собою, спрямована на самопізнання, саморозвиток та активізацію особистісного потенціалу. Особливе місце у системі життєвих ставлень особистості майбутнього психолога належить ставленню до себе. Поняття про себе, свою цінність і сутність значно впливає на сприймання суб'єктом світу загалом. Сукупність усіх уявлень індивіда про себе становить Я-концепцію (У. Джемс, Ч. Кулі, Дж. Мід, Р. Бернс, К. Роджерс, А. Маслоу та ін.). Низка вітчизняних дослідників (В.Г. Панок, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева) стверджує, що специфіка професії психолога, її спрямованість передусім на надання психологічної допомоги іншим передбачають те, що основним інструментом його роботи, окрім тестів, спеціальних психологічних методик, має виступати його власна особистість: самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього тощо.

У цьому контексті особливу увагу варто приділити професійній самооцінці. Зокрема, С.В. Семенова називає професійну самооцінку частиною особистісної самооцінки, яка формується й актуалізується в контексті професійної діяльності і змістово спрямована на якості, які обслуговують предметно-професійну діяльність [9]. Як стверджує Г.К. Радчук, одним з найважливіших критеріїв успішності професійного

становлення, а, отже, і необхідною умовою ефективного професійного самовизначення є рефлексивна, адекватна самооцінка професійно значущих якостей особистості. На відміну від загальної самооцінки самооцінка професійно значущих якостей особистості належить не до особистості загалом, а є специфічною самооцінкою по відношенню до певних проявів, якостей і можливостей особистості. На думку вченої, самооцінка професійно значущих якостей особистості є спеціальним, професійно орієнтованим відбиттям загальної самооцінки і дає можливість проектувати себе в майбутнє через усвідомлення теперішнього [7].

Отже, у контексті нашого дослідження рефлексивність розглядається як системне утворення суб'єктності і водночас важлива професійно значуща якість майбутнього психолога, що проявляється у сукупності уявлень спеціаліста про особливості ефективної професійної діяльності, про себе як суб'єкта учбово-професійної діяльності; у професійній самооцінці та самооцінці професійно значущих якостей.

Важливе значення для майбутніх психологів має розвиток особистісної автономності. О.О. Сергеева під автономністю розуміє форму особистісного буття, інтегральна сутність якої проявляється у таких характеристиках особистості, як: самостійне цілепокладання, усвідомленість поведінки; розвинута рефлексія; гнучкість та креативність мислення і діяльності. Вона не зводиться ні до незалежності, ні до емансипації, але є механізмом адаптації особистості до мінливих умов, визначаючи успішність особистісного та професійного розвитку майбутнього фахівця [10].

Здатність до усвідомлення та прийняття власних можливостей, прогнозування зміни власної позиції у реальному житті визначається рівнем самоактуалізації майбутніх психологів. О.В. Татенко зазначає, що основним способом розвитку зрілого індивіда як суб'єкта психічної активності стає вчинок – індивідуально і соціально творчий акт свідомої сутнісної самоактуалізації людини, який передбачає "боротьбу за втілення задуманого і саме його втілення як таке" [12, с. 28]. На думку І. Гілевої, В. Карнаухова, студенти, які прагнуть до самоактуалізації власного потенціалу, повинні проявляти виражену орієнтацію в часі, здатність до самопроєктування, цілепокладання, мотивованість на досягнення успіху в своїх починаннях [13].

Отже, в результаті здійсненого аналізу існуючих підходів до визначення професійно значущих якостей майбутніх психологів ми приходимо до висновку, що поряд із формуванням у студентів відповідних здібностей, професійно значущих якостей особливої ваги набуває розвиток їх творчості, здатності усвідомити завдання і цінності саморозвитку своєї особистості, створення власного образу світу. Саме особистісні якості становлять фундамент професійної діяльності психолога. Усе, що робить психолог як професіонал, стає частиною його духовного поступу. У зв'язку з цим важливого значення набувають суб'єктні характеристики майбутнього психолога.

Орієнтуючись на результати теоретичного аналізу проблем становлення студента як суб'єкта учбово-професійної діяльності, визначення місця суб'єктності у системі професійно значущих якостей майбутнього психолога, предметом нашого експериментального дослідження стали такі емпіричні показники суб'єктності: внутрішня учбово-професійна мотивація, мотивація досягнення, сенсожиттєві орієнтації, самоактуалізація, інтернальність, відповідальність, рефлексивність, загальне самоставлення та автономність в учбово-професійній діяльності.

В експериментальному дослідженні, яке проводилося з 2006 до 2008 рік, брали участь 237 обстежуваних – студентів спеціальності "Психологія" Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (n=144) та Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (n=93). З них 89 – студенти першого курсу, 79 – студенти другого курсу та 69 – студенти п'ятого курсу.

Для реалізації мети дослідження було використано комплекс діагностичних методик: модифікований питальник "Локус контролю" (О.Г. Ксенофонтова), шкала сумлінності (В.В. Мельников, Л.Т. Ямпольський), тест "Сенсожиттєві орієнтації" (Д.О. Леонт'єв), методика "Питальник суб'єктності" (О.М. Волкова, І.А. Серьогіна), "Вивчення мотивів учбової діяльності студентів" (А.О. Реан, В.О. Якунін), "Шкала оцінки потреби в досягненні" (Ю.М. Орлов), Ю.О. Альошина, Л.Я. Гозман Тест "Хто Я?" (М. Кун, Т. Мак-Партленд; модифікація Т.В. Румянцевої).

Результати експериментального дослідження засвідчують такі особливості розвитку суб'єктності майбутніх психологів: переважання учбової мотивації (орієнтація в першу чергу на засвоєння нових знань, які поки що ще не є професійними знаннями), низький рівень мотивації досягнення; недостатня осмисленість життя, середній рівень самоактуалізації; переважання екстернальності в оцінці подій власного життя, недостатня впевненість у власних силах, у здатності контролювати події свого життя; пасивність в оволодінні майбутньою професійною діяльністю, інертність, залежність від зовнішніх обставин та оцінок; середній рівень рефлексивності, самоповаги; неадекватно завищена самооцінка професійно значущих якостей; нечіткість уявлень про зміст майбутньої професійної діяльності і своє місце у ній.

Окрім того, ми прослідкували деякі тенденції розвитку суб'єктності майбутніх психологів: на першому курсі показники суб'єктності є низькими, однак дещо вищими порівняно з показниками однокурсників та випускників, вже на другому курсі спостерігаємо їх суттєве зниження. На випускному курсі прослідковується незначне зростання показників, однак часто вони не перевищують показників першокурсників. Як на початку оволодіння майбутньою професією, так і на момент завершення навчання студентам притаманний середній рівень розвитку суб'єктності. Відтак, можна констатувати, що навчання у вищій не сприяє розгортанню суб'єктного потенціалу майбутніх психологів. А отже, оде-

ржані експериментальні дані свідчать про недостатній рівень розвитку суб'єктності у майбутніх психологів, що зумовлює необхідність пошуку відповідних психолого-педагогічних умов для його актуалізації та розробки необхідної розвивальної програми.

1. *Абульханова К.О.* Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології / К.О. Абульханова-Славська // *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / [за заг. ред. В.О. Татенка]. – К. : Либідь, 2006. – С.37 – 52.
2. *Бадалова М.В.* Профессиональная рефлексия практических психологов: опыт изучения / М.В. Бадалова // *Практична психологія та соціальна робота.* – 2002. – № 4. – С.28 – 30.
3. *Леонтьев А.Н.* Современные проблемы обучения и психического развития / А.Н. Леонтьев // *Психология в вузе.* – 2003. – № 1-2. – С. 232 – 241.
4. *Маркова А.К.* Формирование мотивации учения / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М. : *Просвещение*, 1990. – 205 с.
5. *Общая психодиагностика* / [под ред. А.А. Бодалева, В.В.Столина]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1987. – 307 с.
6. *Пов'якель Н.І.* Професійна рефлексія психолога-практика / Н.І. Пов'якель // *Практична психологія і соціальна робота.* – 1998. – № 6 – 7. – С. 3 – 6.
7. *Радчук Г.К.* Формування самооцінки професійно значущих якостей особистості старшокласника при виборі педагогічної професії: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/ Радчук Галина Кіндратівна.– К.,1992.– 216 с.
8. *Савчин М.В.* Психологія відповідальної поведінки: монографія / Мирослав Васильович Савчин.– Івано-Франківськ: Місто НВ,2008.–280 с.
9. *Семёнова С.В.* Теоретический анализ проблемы уровня притязаний личности / С.В. Семёнова // *Психологические основы педагогической деятельности: материалы 28-й науч. конф.* / под ред. А.Н. Николаева. – Санкт-Петербургская гос. акад. физ. культуры им. П.Ф. Лесгафта.– СПб., 2001.– С. 38 – 40.
10. *Сергеева О.А.* Психолого-педагогические условия развития автономии личности в процессе подготовки студентов-психологов: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 "Психология развития, акмеология" / О.А. Сергеева. – Астрахань, 2007. – 27 с.
11. *Серый А.В.* Система личностных смыслов: структура, функции, динамика / А.В. Серый. – [науч. ред. М.С. Яницкий]. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. – 272 с.
12. *Татенко В.О.* Про "егологічний генезис" у Е. Гуссерля та проблему суб'єктних перетворень психіки в онтогенезі / В.О. Татенко // *Психологія і суспільство.* – 2004. – № 4. – С. 13 – 36.
13. *Щербакова Н.А.* Эмпатические способности студентов-психологов: учеб. пособие / Н.А. Щербакова. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2006. – 240 с. – (серия "Библиотека студента").

The problem of the professionally personality becoming of future psychologists lights up in the article, such are examined qualities of psychologist as internal educational-professional motivation, sensozhittevi orientations, actualization are important, internal'nist', responsibility, refleksivnist', general self relation and autonomusness in educational-professional activity. The location of sub'ektnosti is determined in the system professionally meaningful qualities of future psychologist.

Keywords: *professionally personality becoming, sub'ektnist' of future psychologists, subject qualities.*